

Hallinnon reformi

Kun Turun hiippakunnassa siirryttiin reformaation myötä katolisesta uskosta luterilaiseen, joutui kirkollinen hallintokoneisto mukautumaan uuteen tilanteeseen. Tässä luvussa esitellään kirkollista hallintoa, oikeuslaitosta ja verotusta katolisella keskiajalla reformaatioajalle.

Paavillinen hallinto keskiajalla

Turun hiippakunta oli 1200-luvun alkupuolelta alkaen – eli siitä lähtien, kun nykyisen Varsinais-Suomen alue kristillistyi ja Turun hiippakunta muodostui – osa katolisen kirkon euroopanlaajuista verkostoa. Katolisen kirkon hallinto ja oikeudenhoito perustuivat hierarkkisiin hallintojärjestelmiin ja siihen, että koko kristikunnan alueella olivat voimassa samat säännöt ja käytänteet. Hallinnon yhtenäisyys ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että alueellisia eroja ei olisi ollut olemassa.

Katolisen kirkon päämiehenä toimi paavi, jolla oli valta päättää erilaisista kirkkoa, uskontoa ja kristittyjä koskevista asioista, olivat ne sitten hallinnollisia, oikeudellisia, teologisia tai arkipäivän elämään liittyviä. Paavin apuna kirkollisten päätösten teossa toimivat paavin hovissa eli kuuriassa läsnä olleet paavin tehtäviinsä nimittämät kardinaalit, jotka kokoontuivat säännöllisesti konsistoriksi kutsuttuihin istuntoihin. Konsistorissa paavi teki kardinaalien avustamana päätöksiä liittyen esimerkiksi hiippakuntien korkeimpiin virkanimityksiin tai Kirkkovaltion ulkopoliittikkaan.

Paavillinen kuuria oli jakaantunut useisiin virastoihin, joita johti tavallisesti kardinaali ja joilla oli omat tarkasti määrätyt tehtäväkenttensä ja omat virkamiehensä. [KAAVIOKUVA] Yksi keskeisimmistä kuurian virastoista oli Kamari, jonka vastuualueena oli paavillinen taloudenpito. Kamarin virkamiehet pitivät kirjaa kuurian tuloista ja menoista, ja turkulaisetkin papit ovat maksaneet Kamarille virkanimityksiinsä liittyneitä maksuja. Näin teki esimerkiksi Turun piispaksi helmikuussa 1450 nimitetty Olavus Magni, joka myös vastaanotti piispanvihkimyksensä Roomassa. Virkanimitys ja vihkimys tulivat maksamaan Olavukselle kaikkiaan 354 dukaattia. Tämä summa oli valtavan suuri ja vastasi suunnilleen piispan puolentoista vuoden virkatuloja.¹

Toinen keskeinen kuurian virasto oli Kanslia, jonka vastuulla oli kuurian päivittäisten asioiden hoito. Kanslia huolehti alun perin paavillisesta kirjeenvaihdosta ja arkistosta, mutta 1400-luvulta lähtien sen virkamiehet saattoivat myöntää sen puoleen kääntyneille kristityille myös erilaisia erivapauksia eli dispensaatioita tai erioikeuksia eli privilegioita. Esimerkiksi turkulainen

¹ FMU 2860.

Olavus Kirwes sai vuonna 1475 erivapauden ryhtyä pappisuralle siitä huolimatta, että hänen näkökykynsä oli vahingoittunut pahasti, kun hänen koulutoverinsa Ragvaldus Gicin ilmaan heittäämä kirjoituspuikko oli osunut häntä silmään.²

Kolmas kirkollisen keskushallinnon keskeinen virasto oli 1420-luvulla Kansliasta erotettu *Dataria apostolica*. Viraston tehtävänä oli päivätä kuuriaan tulleet anomukset ja paavilliset dokumentit, minkä lisäksi Datarian virkamiehet tarkastivat paaville osoitettujen anomusten sisällön paavin käsittelyä varten. 1480-luvulta lähtien he saattoivat myös myöntää erilaisia dispensaatioita ja privilegioita.

Kirkon päätehtävää eli kristittyjen sielunhoitoa valvoi penitentiariaattivirasto. Paavit olivat delegoineet penitentiariaatin virkamiehille oikeudet myöntää synninpäästöjä eli absoluutioita kanonista oikeutta vastaan erityisen raskaalla tavalla rikkoneille kristityille. Esimerkiksi paikallisen kirkkoherran surmanneet mynämäkeläiset veljekset Nils ja Jakob Andersson saivat vuonna 1494 penitentiariaatilta synninpäästön tekonsa johdosta.³ Virasto saattoi myös myöntää kristityille erilaisia dispensaatioita, kuten avioliittoluvan Maskun Kankaisten kartanonherra Henrik Klaunpoika Hornin pojalle Klaus Henrikssonille ja ruotsalaisen valtaneuvos Krister Frillen Kristina-tyttärelle, jotka olivat liian läheisiä sukulaisia keskenään avioituakseen ilman paavin lupaa.⁴ Viraston puoleen kääntyi myös Turun tuomiorovasti Paulus Scheel, joka tarvitsi dispensaation voidakseen jatkaa pappisurallaan siitä huolimatta, että oli telonut pahasti vasemman peukalonsa.⁵ Penitentiariaatti myönsi myös lupia eli lisenssejä henkilöille, jotka toivoivat voivansa poiketa tietyistä normaaleista uskonharjoituksen tavoista, kuten tunnustaa syntinsä jollekin muulle kuin oman seurakuntansa kirkkoherralle. Tällaisen lisenssin on saanut esimerkiksi hauholainen Margareta vuonna 1475.⁶ Lisäksi virasto saattoi myöntää virallisia syyttömäksijulistuksia eli deklaraatioita papeille, jotka olivat osallisia jonkun kuolemaan johtaneissa tapahtumissa syyllistymättä kuitenkaan tappoon tai murhaan. Deklaraatio takasi papille oikeuden jatkaa virassaan hyvällä omallatunnolla, vaikka toisen surmannut henkilö ei kanonisen oikeuden mukaan saanutkaan toimia pappina.

Kuurian hallintokoneistoon kuului lisäksi kolme oikeusistuinta. Paavillinen korkein oikeus, *Sacra Romana Rota*, toimi valitustuomioistuimena oikeustapauksille, joita oli ensin käsitelty hiippakuntien tuomioistuimissa. Suurin osa Rotassa käsitellyistä riidoista koski kirkollisia virkanimityksiä. Esimerkiksi saksalainen Henricus Meyer aloitti maaliskuussa 1491 Rotassa riidan Ruotsin valtionhoitaja Sten Sture vanhemmaa vastaan, koska tämä ei hyväksynyt häntä Mynämäen

² ASV, *Reg. Suppl.* 724, fol. 119r-v; 725, fol. 27r-v (editoitu FMU 3603). Ks myös Harjula & Salonen 2014.

³ APA, *Reg. Matrim. et Div.* 43, fol. 268v (editoitu Auctoritate Papae 330).

⁴ APA, *Reg. Matrim. et Div.* 18, fol. 52r (editoitu Auctoritate Papae 166).

⁵ APA, *Reg. Matrim. et Div.* 46, fol. 311r (editoitu Auctoritate Papae 357).

⁶ APA, *Reg. Matrim. et Div.* 24, fol. 252v (editoitu Auctoritate Papae 227).

kirkkoherranvirkaan.⁷ Toinen kuurian oikeusistuimista oli nimeltään *Audientia litterarum contradictarum*. Siellä käsiteltiin oikeusprosesseihin liittyneitä ongelmia, kuten epäselvyyksiä siitä, kenellä oli oikeus ratkaista erilaisia kirkollisia riitoja. Kolmas kuurian tuomioistuimista oli Kamarin oikeusistuim, *Audientia camere*. Se käsitteli rikkomuksia, jotka kuuluivat Kamarin toimivaltaan, kuten paavillisten rahankerääjien eli kollektorien tai kuurian virkamiesten väärinkäytöksiä tai Rooman kaupungissa ja kuuriassa sattuneita järjestyshäiriöitä.⁸ On mahdotonta tietää, onko jommassakummassa kahdesta viimeisimmästä oikeusistuimesta käsitelty suomalaisia tapauksia, sillä niiden arkistot eivät ole säilyneet meidän päiviimme asti.

Kuten edeltä kävi ilmi, paavillisten virastojen tehtävät oli määritelty tarkasti ja kukin kuurian hallinnon virkamies tiesi hyvin tehtävänsä ja velvollisuutensa. Tämän vuoksi kuuriaa on hyvällä syyllä pidetty yhtenä parhaiten toimineista keskiaikaisista hallintokoneistoista, josta maalliset hallitsijat ovat ottaneet mallia. Kuuria ei kuitenkaan toiminut täysin moitteettomasti, vaan eri paavillisten virastojen toiminnassa ilmenneet ongelmat saivat paljon kritiikkiä osakseen 1400-luvulla. Paaviutta kritisoinut konsiliaarinen liike otti kuurian hallinnon korruptoitumisen ja toimimattomuuden esille moneen otteeseen, ja paavit pyrkivätkin uudistamaan ja tehostamaan virastojen toimintaa 1400-luvun loppupuolella. Uudistukset eivät kuitenkaan täysin poistaneet väärinkäytöksiä tai ongelmia, mikä johti yhtä äänekkäämpään protestointiin. Yksi paavillisen hallinnon tarmokkaammista kritisoijista oli Martin Luther

Kirkollisen hallinnon pääperiaatteena oli se, että asiat pyrittiin hoitamaan paikallisesti ja vain tietyt, paavin käsittelyvaltaan erityisesti varatut asiat käsiteltiin kuurian virastoissa. Keskitetysti hoidettuja asioita olivat edellä jo mainittujen lisäksi piispojen ja ylimpien kirkollisten henkilöiden virkanimitykset ja hiippakunnan hallintoa koskevat suuremmat uudistukset.

Ne kirkolliset kysymykset, jotka eivät kuuluneet kuurian virastojen vastuulle, hoidettiin hajautetusti alueittain. Kristikunta oli tätä varten jaettu kirkkoprovinsseihin, joita johti arkkipiispa. Keskiaikaisen Ruotsin alue muodosti Uppsalan arkkipiispan johtaman Uppsalan kirkkoprovinssin, johon Turun piispan johtama Turun hiippakunta kuului. Hiippakunta oli keskiajalla se taso, jossa suurin osa käytännön uskonnollista elämää koskevista päätöksistä tehtiin. Piispat päättivät esimerkiksi kirkkojen rakentamisesta ja korjaamisesta, joten niitä koskevia asiakirjoja ei ole mahdollista löytää katolisen kirkon keskusarkistosta, Vatikaanin salaisesta arkistosta.

Hiippakunnat jakaantuivat puolestaan rovastikuntiin, joiden johdossa toimivat väliportaan hallinnosta vastanneet rovastit. Rovastikunnat taas jakaantuivat kirkkoherrojen paimentamiin seurakuntiin, joilla saattoi olla vielä alaisuudessaan kappalaisten vastuulla olleita epäitsenäisiä

⁷ ASV, *S. R. Rota, Manualia Actorum* 23, fol. 124v. Koko riidan kulusta Salonen 2012, 315–330.

⁸ Kuurian toiminnasta myös Salonen 2012, 39–42.

kappeliseurakuntia. Nykyisen Suomen aluetta vastaavassa Turun hiippakunnassa oli keskiajalla noin 120 seurakuntaa ja kappelia sekä kuusi luostaria ja/tai konventtia. Seurakuntaverkosto keskittyi eteläisen Suomen tiheään asutuille alueille, ja luostareita oli Turussa, Viipurissa, Raumalla, Naantalissa sekä Kökarissa. Turun kaupungissa toimi tuomiokirkon lisäksi dominikaanien pyhän Olavin konventti ja Turun linnassa oli oma kirkko. Turun lähiseurakuntia olivat vieläkin jäljellä olevat Pyhän Katariinan seurakunta ja Maarian seurakunta.

Kirkollinen hallinto Turussa

Nykyisen Varsinais-Suomen alue kristillistyi vähitellen 1100-luvun kuluessa. Vaikka ensimmäisiä kirkkoja alettiin rakentaa jo tuossa vaiheessa, muodostui alueen seurakuntarakenne vasta 1200-luvun alkupuolella. Kirkollisen toiminnan järjestäytymistä valvoi Suomen lähetyspiispa, jolla ei ollut pysyvää residenssiä ennen kuin kirkollinen hallinto muutti Turun Koroisiin 1200-luvun toisella neljänneksellä. Turun piispasta ja Turun hiippakunnasta ryhdytään puhumaan vasta 1250-luvulla.⁹

Kanonisen oikeuden määräysten mukainen kirkollinen hallinto syntyi Turkuun vasta, kun Turun tuomiokapituli perustettiin vuonna 1276. Tuomiokapituli oli aluksi neljäseninen, mutta sen jäsenten eli kaniikkien määrä kasvoi 1200-luvun lopulla kuuteen. 1300-luvulla tuomiokapituliin perustettiin kaksi arvovirkaa eli prelaturaa, tuomiorovastin virka vuonna 1340 ja arkkiteinin virka noin vuonna 1389. 1490-luvulla prelaturien määrä lisääntyi kahdella, kun piispa Maunu Särkilahti perusti dekaanin ja arkkipresbyteerin virat.¹⁰

Hiippakunnan kirkollinen hallinto oli piispan vastuulla. Kanonisen oikeuden mukaan piispalla oli kolme eri toimenkuvaa: vihkivalta, opetusvalta sekä kirkollinen hallinto ja oikeudenhoito. Vihkivalta antoi piispalle oikeuden vihkiä pappeja ja kirkollisia rakennuksia. Opetusvaltansa turvin piispa valvoi kirkollista opetusta hiippakuntansa alueella, kun taas piispan hallinnollinen ja oikeudellinen valta sallivat hänen johtaa hiippakuntaansa ja toimia ylimpänä tuomarina kirkkoa ja papisto koskeneissa oikeustapauksissa.¹¹ Apunaan näissä tehtävissä piispalla oli tuomiokapituli, jota johti sen korkein virkamies, tuomiorovasti. Tuomiokapituli oli piispan kuoltua vastuussa uuden piispan valinnasta. Lisäksi kapituli vastasi tuomiokirkon taloudesta ja jumalanpalveluselämästä sekä katedraalikoulun toiminnasta siten, että yksi kaniikeista toimi koulumestarina. Tunnettuja Turun koulumestareita olivat 1300-luvulla Henrik Tempil ja 1500-

⁹ Hiekkänen 2007, 11–19; Pirinen 1991, 38–49.

¹⁰ Pirinen 1956, *passim*.

¹¹ Inger 1961, 108–110.

luvulla Mikael Agricola. Tuomiokapitulin virkahierarkiassa tuomiorovastia seurasivat arkkiteini, dekaani ja arkkipresbyteeri. Heidän alapuolella olivat kaniikit, jotka huolehtivat tuomiokirkon jumalanpalveluselämästä apunaan tuomiokirkon alttaripapisto.¹²

Piispa sai elantonsa niin kutsutun piispanpöydän tuloista. Piispanpöytä tarkoittaa sitä omaisuutta, joka kulloinenkin piispan viran haltija sai käyttöönsä. Siihen kuului Kuusiston piispanlinnan tilukset, lukuisia maa-alueita ja maatiloja eri puolilla eteläistä Suomea sekä kolmannes koko maan kirkollisista veroista. Tuomiokapitulin jäsenet taas saivat elantonsa virkaansa liittyneestä prebendasta eli virkatuloista. Prebenda muodostui yleensä tuomiokirkon ympäristössä sijainneesta kaupunkiasunnosta sekä maaomaisuudesta, joka takasi viranhoitajalle tuloja joko vuokrana tai tilan tuotteina.¹³

Kirkollinen oikeuslaitos keskiajalla

Kirkollinen oikeuslaitos noudatteli samaa hierarkkista rakennelmaa kuin kirkollinen hallintokin. Kirkollisen oikeusnormiston pohjan muodostivat keskiajalla kirkon lain eli kanonisen oikeuden määräykset, jotka pohjautuivat Raamatun ohjeisiin. Tunnetuimpia keskiaikaisia kanonisen oikeuden kokoelmia olivat 1100-luvun puolivälissä laadittu *Decretum* sekä vuonna 1234 julkaistu *Liber extra*. Näiden kaikkia kristittyjä koskevien määräysten ohella Turun hiippakunnassa noudatettiin Uppsalan provinssin kirkolliskokouksen määräyksiä, Turun hiippakunnan vuotuisten pappeinkokousten päätöksiä sekä Turun piispojen erikoismääräyksiä. Kirkollisessa oikeuslaitoksessa oli kaksi rinnakkaista järjestelmää: kirkon varsinainen tuomioistuinlaitos rankaisi kirkollisiin rikoksiin syyllistyneitä kun taas sielunhoidollinen oikeusjärjestelmä ohjasi syntiin langenneita takaisin kaidalle polulle.¹⁴

Kirkon tuomioistuinlaitos noudatti kirkollisen paikallishallinnon hierarkiaa. Sen alimmalla tasolla, seurakunnissa, kirkkoherrat valvoivat, että seurakuntalaiset elivät Herran kurissa ja nuhteessa ja kävivät säännöllisesti kirkossa. Vaikka kirkkoherroilla ei ollut varsinaista oikeudellista tuomiovaltaa, he saattoivat rangaista tottelemattomia seurakuntalaisiaan esimerkiksi kieltämällä heitä osallistumasta ehtoolliselle. Kirkkokuria valvottiin kahdesti vuodessa kussakin seurakunnassa pidettyjen rovastintarkastusten yhteydessä järjestetyillä rovastinkäräjillä, joissa kirkkoherra toimi syyttäjänä ja rovasti tuomarina. Yleisimpiä rovastinkäräjillä käsiteltyjä rikkomuksia olivat työnteko pyhäpäivinä ja säännöllisen kirkossakäynnin laiminlyönti. Lisäksi käräjillä käsiteltiin erilaisia

¹² Pirinen 1991, 146–150.

¹³ Pirinen 1956, *passim*. Tuomiokirkon ympäristön prebendataloista löytyy tietoa Liisa Seppäsen artikkelista.

¹⁴ Kirkollisista oikeusjärjestelmistä Salonen 2009, 70–206.

siveellisyysrikkomuksia, kuten esiaviollisia seksuaalisuhteita tai aviorikoksia. Rovastinkäräjillä kitkettiin myös seurakuntalaisten keskuudessa vallinnutta taikauskkoa rankaisemalla erilaisten taikakeinojen käyttäjiä. Rovastinkäräjiä ylempi kirkollinen oikeustaso oli piispankäräjät, joita pidettiin noin kolmen vuoden välein kussakin seurakunnassa piispantarkastuksen yhteydessä. Piispankäräjillä käsiteltiin samanlaisia rikkomuksia kuin rovastinkäräjilläkin sillä erolla, että piispa toimi tuomarina.¹⁵

Yleisin rovastin- ja piispankäräjillä langettu rangaistus oli sakko. Ruotsin valtakunnan alueella noudatettiin kirkollisissa oikeusasioissa Uplannin maakuntalain kirkkokaarta, jossa määrättiin rangaistuksia erilaisista kirkollisista rikkomuksista: Mikäli pappi ei pyynnöstä huolimatta mennyt sairaan luo antamaan viimeistä voittoa, hän sai velvollisuuksiensa laiminlyönnistä kolmen markan sakot, joka vastasi 1500-luvulla piian vuoden palkkaa. Vähäpätöisimmistä rikkomuksista, kuten käden laittamisesta kastemaljaan annettiin kuuden äyrin sakko. Seksuaalirikkomuksiin syyllistyneitä rangaistiin sen sijaan suuremmilla sakoilla. Esimerkiksi haureuteen syyllistyneen piti maksaa kuuden markan sakko.¹⁶ Sakkotuomioiden ohella kirkolliset tuomioistuimet saattoivat langettaa seurakuntalaisille erilaisia häpeärangaistuksia, kuten istuttaa heitä jalkapuussa. Lisäksi käytössä olivat sielunhoidolliset rangaistukset kuten kirkonkirous, joka sulki syntiä tehneen henkilön kristillisen yhteisön ulkopuolelle siihen asti, kun hän oli sovittanut tekonsa. Rikkomuksiin syyllistyneitä pappeja saatettiin lisäksi rangaista joko viraltapanolla, jonka aikana hän ei saanut hoitaa tehtäviään ja nostaa palkkaa, tai virka-arvon alentamisella, joka merkitsi käytännössä pysyvää viran menetystä.

Kanoninen oikeus määräsi, että seurakunnissa säännöllisesti pidettyjen kirkollisten käräjien lisäksi tuomiokirkon yhteydessä tuli toimia oma oikeusistuimensa. Sen toimivaltuuksiin kuuluivat kaikki pappien tekemät tai kirkkoa ja papistoa vastaan tehdyt rikkomukset sekä ristiriitatilanteet, joissa kirkko oli asianomistajana. Monista muista hiippakunnista poiketen Turussa ei ole ilmeisesti ollut pysyvää piispanoikeusistuinta, vaan asioita on hoidettu tarpeen mukaan.

Piispan- ja rovastinkäräjien sekä piispanoikeuden päätöksistä oli mahdollisuus valittaa ylöspäin joko Uppsalan arkkipiispanille tai paaville. Meillä ei ole yhtään lähdemainintaa siitä, että oikeustapauksia olisi viety arkkipiispan käsittelyyn, mutta tiedämme, että suomalaiset ovat valittaneet suoraan paaville. Paavin kuuriassa valitukset ohjautuivat Sacra Romana Rotan tuomarien käsittelyyn. Rota käsitteli keskiajan kuluessa muutaman kymmentä Turun hiippakuntaan liittyneitä

¹⁵ Lempiäinen 1967, 14–21.

¹⁶ Uplannin maakuntalain kirkkokaaren sisällöstä tarkemmin Salonen 2009, 105–109.

riitaa. Niistä suurin osa oli tuomiokapitulिन arvovirkoja koskevia virkariitoja kuten edellä jo mainittu riita Henricus Meyerin ja Ruotsin valtionhoitaja Sten Sturen vanhemman välillä.¹⁷

Kirkon sielunhoidollinen oikeuslaitos

Kirkon varsinaisen, rikoksista rangaisteen tuomioistuinlaitoksen rinnalla toimi kirkon sielunhoidollinen oikeuslaitos. Sen tehtävänä oli palauttaa syntiin langenneet kristityt kaidalle tielle ja huolehtia heidän sielujensa pelastuksesta. Myös kirkon sielunhoidollinen oikeuslaitos oli järjestäytynyt hierarkkisesti. Sen alatasolla toimivat seurakunnat siten, että syntiä tehneiden kristittyjen piti tunnustaa syntinsä oman seurakuntansa kirkkoherralle, joka ripin sakramentin päätteeksi antoi katujalle synninpäästön ja määräsi hänelle katumusharjoitukset. Ripin sakramentissa omalle kirkkoherralle tunnustettuja syntejä olivat useimmiten kiroilu, vanhempien uhmaaminen tai varkaus. Katumusharjoituksina papit määräisivät useimmin paastoamista, rukoilua sekä almujen antoa köyhille. Raskaimmista synneistä saatettiin määrätä katumusharjoituksiksi rangaistuspyhiinvaellus johonkin lähialueen kirkoista tai jopa Roomaan, Santiago di Compostelaan tai Jerusalemiin. Esimerkiksi varkauteen syyllistynyt turkulainen nuorukainen Canutus Molle vieraili rangaistuspyhiinvaelluksensa aikana Jerusalemissa, Santiago di Compostelassa ja Maria Magdaleenan luolassa Ranskan Provencessa ennen kuin päätyi vuonna 1495 Roomaan, jonka jälkeen hän oli sovittanut syntinsä.¹⁸

Kanoninen oikeus tunsu myös sellaisia syntejä, joiden käsittely oli niiden raskauden vuoksi varattu paikallisille piispoille, joiden synninpäästövaltuudet olivat laajemmat kuin seurakuntapapiston. Tällaisia syntejä olivat esimerkiksi tappo tai raskaammat seksuaalirikkomukset kuten sodomia tai inesti. Turun piispa Maunu Särkilahti rankaisi esimerkiksi kemiöläistä Gudmundus Gerssiä siitä, että hän oli ollut sukupuoli-suhteessa vaimonsa ensimmäisestä avioliitosta syntyneen tyttären kanssa. Gudmundus tunnusti rikkomuksensa, suoritti sen johdosta hänelle määrätyn julkiripin ja sai piispalta synninpäästön joulukuussa 1493.¹⁹

Piispoillakaan ei ollut valtuuksia antaa anteeksi ihan kaikkia syntejä, vaan ainoastaan paavi saattoi antaa synninpäästön kaikkein raskaimmista synneistä kuten papintaposta, luostarista karkaamisesta tai väkivaltarikkomuksista, joihin papisto oli syyllistynyt. Synninpäästöasioita käsittelivät paavin puolesta kuuriassa penitentiariaattiviraston virkamiehet, joiden puoleen Turun

¹⁷ Salonen 2012, 298–315.

¹⁸ ASV, *Reg. Suppl.* 1005, fol. 33r (editoitu, tosin virheellisesti FMU V, 4606) ja APA, *Reg. Matrim. et Div.* 44, fol. 241r-v (editoitu Auctoritate Papae, nro 346). Salonen 2009, 289.

¹⁹ FMU V, 4527.

hiippakunnan asukkaat olivat tottuneet kääntymään ongelmissaan.²⁰ Eräs penitentiariaatin asiakkaista oli Turun tuomiokirkon kuoripappina toiminut Magnus Petri. Magnus kertoi penitentiariaatille keväällä 1472 jättämässään anomuksessa, että eräs Peter Bengtsson -niminen mies alkoi syyttää häntä kannuksensa varastamisesta, kun hän oli vierailemassa eräässä Turun lähialueen seurakunnassa. Peter ei turvautunut ainoastaan sanallisiin syytöksiin, vaan tarttui miekkaansa ja yritti tappaa Magnuksen, joka yritti paeta paikalta. Kun Peter ei luovuttanut, vaan lähti seuraamaan Magnusta, ei kuoripapin auttanut muu kuin puolustaa henkeään väkivalloin. Magnus tarttui oman selityksensä mukaan pieneen miekkaan, jota hän sattui kantamaan mukanaan, ja miehet taistelivat keskenään kunnes molemmat haavoittuivat käsivarteensa. Magnus toipui vammastaan, mutta Peterin saama haava oli kuolettava. Koska toisen kuolemaan syyllistynyt pappismies ei saanut kanonisen oikeuden mukaan jatkaa urallaan ilman penitentiariaatilta saatua julistusta siitä, että hän oli toiminut itsepuolustukseksi eikä siten ollut syyllinen murhaan, tarvitsi Magnus syyttömäksi julistuksen. Koska kyseessä oli Magnuksen kertoman mukaan itsepuolustus, myönsi penitentiariaatti kuoripapille tällaisen julistuksen.²¹

Kirkollinen verotus

Kirkko sai toiminnassaan tarvitsemansa rahat veroina, joita kerättiin kaikilta kristityiltä. Kirkollisen verotuksen peruseriaatteena oli Raamatusta tuttu kymmenysverotus eli se, että kirkolle maksettiin veroina kymmenesosa kaikista tuloista. Verojen keruu hoidettiin käytännössä seurakuntatasolla, ja saadut tulot jaettiin kolmeen osaan. Yksi kolmannes meni piispalle, toinen seurakunnan papin ylläpitoon ja kolmas seurakunnan kirkon rakennuskassaan eli fabricaan, josta niitä saatettiin käyttää kirkon rakentamisen ja koristamisen lisäksi myös köyhäinhoitoon.

Vaikka kymmenysveron periaate oli sama kaikille, noudatettiin Suomen eri maakunnissa hyvin erilaisia verotuseriaatteita. Varhaisimmin kristillistyneillä alueilla Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa, jossa maanviljely oli asukkaiden pääelinkeino, vero kannettiin viljana, joka jaettiin tasan piispan, papin ja fabrican välillä. Tätä aluetta kutsuttiin niin sanotuksi suomalaisen oikeuden alueeksi. Niin kutsutun ruotsalaisen oikeuden alueella eli Ahvenanmaalla, Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikkoalueilla sekä sisämaan uudisasutuskylissä, joissa pääasiallinen elinkeino oli maanviljelyn sijaan karjanhoito tai kalastus, kymmenykset maksettiin viljan sijaan kalasta ja hylkeistä sekä karjatalouden tuotteista. Piispan ja papin osuudet maksettiin useimmiten voina.

²⁰ Turkulaisista penitentiariaatin asiakkaina ks. Salonen 2001; Salonen 2009.

²¹ APA, *Reg. Matrim. et Div.* 20, fol. 124r-v (editoitu Auctoritate Papae, nro 175); Salonen 2009, 265.

Sisämaan vanhan asutuksen alueella, jossa metsästyksen ohella harjoitettiin myös maa- ja karjataloutta ja joka tunnetaan niin sanottuna Hämeen oikeuden alueena, kirkollisveroa maksettiin hyvin eri periaatteiden mukaan. Piispa sai veronsa turkiksina ja pappi sai palkkansa viljana, turkiksina, lihana tai voina sen mukaan, mistä kristityt saivat pääelantonsa. Fabrican osuus puolestaan kuitattiin useimmiten oravannahoin ja työvelvollisuutena. Vaikka vuotuisten verojen määrä laskettiin luonnontuotteissa, kristityt maksoivat usein veronsa rahassa. Rahan käyttö luontaistuotteiden sijasta yleistyi koko ajan keskiajan loppua lähestyttäessä.²²

Suomalaiset ovat valittaneet kirkollisverosta kautta keskiajan ja eri veroparselien käyttö ja erilaiset verotuskäytännöt aiheuttivat ongelmia aina 1300-luvun puoliväliin asti, jolloin tilanne näyttää rauhoittuneen, ainakaan lähteet eivät enää kerro verotukseen liittyneistä ongelmatilanteista. Tunnetuin keskiaikaisista verokapinoista lienee tapahtunut Sääksmäellä 1340-luvun alussa, jossa seurakuntalaiset kieltäytyivät maksamasta kymmenyksiään kirkkoherra Henrik Hartmanninpojan yrityksistä huolimatta. Turun piispaksi myöhemmin kohonnut Henrik oli rangaissut niskoittelevia seurakuntalaisiaan julistamalla heidät pannaan eli kieltämällä heitä osallistumasta jumalanpalvelukseen. Tämä ei ilmeisesti kuitenkaan tehonnut, koska hän anoi kesäkuussa 1340 paavin vahvistusta langettamaansa rangaistukseen. Paavi Benedictus XII:n väliintulo lienee auttanut, sillä kiistasta ei ole enää myöhempiä tietoja.²³

Katolinen kirkko keräsi kristityiltä myös pietarinpenningeiksi kutsuttua veroa, jonka mukaan kunkin talouden pään piti maksaa paaville tietty vuosittainen könttäsomma (Ruotsissa 1 penninki/talous). Koska maksu otettiin käyttöön Ruotsin valtakunnassa 1150-luvulla ennen Suomen alueen virallista kristillistymistä, eikä sen voimassaoloa Turun hiippakunnassa vahvistettu, ei suomalaisten ole koskaan tarvinnut maksaa tätä suoraan paaville kerättyä maksua, jonka tilitys oli paavillisten rahankerääjien eli kollektorien vastuulla. Monet 1400-luvun loppupuolen kollektorit toimivat myös anekauppiaina. Suomessa anekauppaa hoitivat sen sijaan siihen erikseen nimetyt henkilöt, muun muassa Turun viimeinen katolinen piispa Arvid Kurki.²⁴

Reformaation jälkeinen tilanne

Martin Lutherin alulle saattama kirkollinen reformiliike sai aikaan kirkon uudistumisen sijaan sen hajoamisen. Tärkeää osaa tässä kehityksessä näyttelivät muut kuin teologiset kysymykset, kun useat

²² Pirinen 1991, 90–92.

²³ REA 99, 100.

²⁴ Strandberg 1981, 252–253.

Pohjois-Euroopan hallitsijat huomasivat voivansa hyötyä kirkon hajaannuksesta ja ottaa itselleen uskonnollisen johtajan roolin – ja samalla rikastuttaa valtion kassaa. Ruotsin kuningas Kustaa Vaasa oli yksi näistä hallitsijoista. Hänen hallituskaudellaan alulle pannut muutokset vaikuttivat monella tavalla kirkolliseen hallintoon ja oikeudenhoitoon.

Kirkollinen hallinto Ruotsissa

Kustaa Vaasan noustua Ruotsin valtaistuimelle vuonna 1523 hänen valtakuntansa oli suurissa vaikeuksissa. Valtion kassa oli tyhjä sotavelkojen vuoksi, suuri osa maan ylimystöstä oli saanut surmansa Tanskan kuningas Kristian II:n järjestämässä Tukholman verilöylyssä ja Ruotsin seitsemästä piispanvirasta viisi oli täyttämättä.

Katolisen kasvatuksen saanut kuningas Kustaa Vaasa yritti hallituskautensa alussa säilyttää hyvät suhteet kuuriaan vaikka hän samalla pyrki vähentämään piispojen poliittista valtaa maassaan. Vahvistaakseen omaa valtaansa Kustaa Vaasa täytti vapaina olleet piispanvirat suosikeillaan, mutta haki vanhaan tapaan heidän piispannimityksilleen paavin vahvistusta. Paavi ei kuitenkaan suostunut vahvistamaan nimityksiä, koska rahaton kuningas kieltäytyi maksamasta virantäyttöön liittyneitä maksuja. Tästä syystä suhteet paavillisen istuimen ja Ruotsin välillä katkesivat 1520-luvun puolivälissä. Samanaikaisesti luterilaiset ajatukset saivat yhä suuremman jalansijan Ruotsissa, erityisesti kuninkaan luottomiesten, Olavus Petrin ja Laurentius Andreaen, vaikutuksesta.

Vaikka Kustaa Vaasa ei ollut taipuvainen Olavus Petrin ja Laurentius Andreaen ajamille suuremmille liturgisille tai teologisille muutoksille, sopi Ruotsin kirkon ero Rooman paavista hyvin kuninkaan suunnitelmiin. Ruotsin kirkosta tuli eron myötä itsenäinen kirkko, jonka päänä toimi kuningas itse. Kustaa Vaasan ajama kirkollinen uudistus toteutui lopulta vuonna 1527 Västeråsissa pidettyjen valtiopäivien päätöksessä, joka murrutti kirkon poliittisen ja taloudellisen vallan Ruotsissa. Valtiopäivien päätöksen nojalla kruunu otti piispojen linnat haltuunsa, takavarikoi piispojen, tuomiokirkkojen ja kaniikkien ”liialliset” tulonlähteet ja antoi aatelille oikeuden palauttaa takaisin itselleen maaomaisuutta, jota se oli lahjoittanut kirkolle.²⁵

Kun keskiajalla kaikki tärkeimmät kirkolliset kysymykset oli viety paavin ratkaistavaksi, ei Rooman-suhteiden katkeamisen jälkeen paavia enää lähestytty erilaisissa kirkollisissa ongelmissa, vaan Ruotsin kirkon uusi pää, kuningas, otti asiat ratkaistavakseen. Hän sai päättää piispannimityksistä, pappisvirkojen täytöstä ja papiston palkkauksesta, seurakuntien perustamisesta sekä kirkkojen rakentamisesta. Kirkollinen verotuskin tultiin vastedes hoitamaan kruunun

²⁵ Reformaatiosta Ruotsissa Berntson 2012, 93–162.

virkamiesten toimesta. Tämä kuului osana Lutherin ajamaan niin sanottuun kahden regimentin eli hallitusvallan politiikkaan. Kahden regimentin opin mukaan maallinen ja hengellinen vallankäyttö tuli erottaa toisistaan, ja hengellisen laitoksen eli kirkon tehtävät rajattiin koskemaan puhtaasti hengellisiä asioita, kun muu vallankäyttö jätettiin maallisen vallan huoleksi.²⁶

Piispan velvollisuudet muuttuivat reformaation ja kahden regimentin opin myötä pikku hiljaa, kun piispojen tuli keskittyä hengelliseen vallankäyttöön. Uppsalan arkkipiispa Laurentius Petrin vuonna 1571 laatiman ensimmäisen ruotsalaisen evankelisen kirkkojärjestyksen mukaan piispan tehtävät voitiin jakaa kuuteen ryhmään. Sen mukaan piispan tuli 1) valvoa papiston virkatoimia ja elämää, 2) huolehtia kansan uskonnollisesta ja siveellisestä elämästä ja valvoa kirkkokuria, 3) valvoa kouluja, sairastupia ja hospitaaleja, 4) suorittaa piispantarkastuksia seurakunnissa, 5) suorittaa pappisvihkimykset ja 6) harjoittaa kirkolle kuulunutta tuomiovaltaa ja ratkaista avioliittoihin liittyneet epäselvyydet. Uuden kirkkojärjestyksen määräämät tehtävät eivät eronneet suuresti piispojen keskiaikaisista tehtävistä. Suurin käytännön muutos lienee se, että piispan vihkivaltaan kuului keskiajalla oikeus pappien nimittämiseen oman hiippakuntansa alueella. Kustaa Vaasa kavensi kuitenkin piispojen nimitysoikeutta ottamalla käyttöön tavan, jonka mukaan kirkkoherrojen piti saada kuninkaalta nimityskirje virkaansa. Reformaation seurauksena kruununvoudit vastasivat nimittäin kymmenysten keruusta, ja heillä oli oikeus luovuttaa papeille osuutensa kymmenyksistä ainoastaan kuninkaan nimityskirjettä vastaan.²⁷

Keskiaikaista perinnettä seuraten suomalaiset hiippakunnat toimivat itsenäisesti suhteessa Uppsalan arkkihiippakuntaan ja arkkipiispaan. Meillä ei ole tiedossa tapauksia, joissa suomalaiset olisivat tukeutuneet ongelmissaan ruotsalaisiin piispoihin, vaan erilaiset kirkolliset asiat on pyritty hoitamaan omassa hiippakunnassa. Muutenkaan uuden katsantokannan mukaan Uppsalan arkkipiispalla ei ollut laajempia toimivaltuuksia kuin muilla ruotsalaisilla piispoilla, vaan hän oli eräänlainen *primus inter pares*.

Kirkollinen hallinto Turussa

Kun Uppsalan arkkipiispaksi nimitetty Turun piispa Arvid Kurki hukkui matkalla Turusta Pohjanlahden yli Ruotsin puolelle heinäkuussa 1522, jäi Turun piispanistuvin vaille hoitajaa. Käytännön asioista Turussa vastasi tuomiorovasti Jacobus Johannes siihen asti, kunnes Arvid Kurjen seuraajaksi valittiin vuonna 1523 Kustaa Vaasan suosikki, Linköpingin dekaani Erik

²⁶ Paarma 1980, 15–18.

²⁷ Paarma 1980, 18–19.

Svensson. Erik ei koskaan saanut paavilta virkanimitystä Turun piispaksi ja toimi Turussa vain electuksen tittelillä. *Electus* tarkoittaa virkaan valittua, mutta vihkimätöntä piispaa. Vihkimättömyys merkitsi sitä, että Erikillä ei ollut oikeuksia huolehtia kaikista piispan tehtävistä, kuten pappisvihkimyksistä, vaan hän tarvitsi sijaisen hoitamaan nämä tehtävät.²⁸

Paavin suostumuksella ei ollut enää merkitystä vuonna 1528, kun Erik Svenssonin seuraajaksi Turun piispanistuimelle valittiin turkulainen dominikaaniveli Martinus Skytte. Reformaatio näkyi koko Martinus Skytten piispuuden ajan kirkon systemaattisena alasajona. Kirkon talouden pohja otettiin pois peruuttamalla kirkon omaisuutta kruunulle ja aatelille, ja kirkollisten johtohenkilöiden poliittista valtaa supistettiin niin, että piispat eivät enää kuuluneet Ruotsin valtaneuvostoon. Kirkollisen hallinnon alasajo koski kipeimmin tuomiokapituliin, jota alettiin jo 1530-luvulla supistaa. Supistukset hoidettiin siten, että kaniikkien kuoltua tai siirryttyä muihin tehtäviin vapaaksi tulleita kanonikaatteja ei täytetty ja niihin liittyneet virkatulot ja prebendojen omaisuus peruutettiin kruunulle. 1540-luvun loppuun mennessä Turun 12-jäseninen tuomiokapituli oli supistunut neljään kaniikkiin, ja tuomiorovastin virkaa lukuun ottamatta kaikki arvovirat oli lakkautettu. 1500-luvun puolivälissä koko tuomiokapituli oli lakkautettu ja Turkuun jäi piispan avuksi vain kaupungin kirkkoherra ja katedraalikoulun rehtori.²⁹ Tuomiorovastin virka perustettiin tosin uudelleen jo 1560-luvun lopulla, jolloin katolilaismielinen kuningas Juhana III alkoi elvyttää tuomiokapitulilaitosta Ruotsissa. Turun ensimmäiseksi reformaation jälkeiseksi tuomiorovastiksi nimitettiin ruotsalaissyntyinen Henricus Canuti.³⁰

Kun Martinus Skytte yritti jäädä eläkkeelle piispanvirastaan 1540-luvun puolivälissä, Kustaa Vaasa käytti tilaisuutta hyväksi ja peruutti piispanpöydän tulot itselleen, mikä merkitsi sitä, että iäkäs piispa joutui jatkamaan virassaan eläketulojen kadottua valtion kassaan. Vuonna 1550 kuollut piispa sai sentään pariksi viimeiseksi elinvuodekseen apulaisekseen Mikael Agricolan, jonka vastuulle hiippakunnan asioiden hoito jäi. Turun piispanistuin oli jonkin vuoden ilman hoitajaa, kunnes Kustaa Vaasa päätti omavaltaisesti vuonna 1554 jakaa entisen Turun hiippakunnan kahtia: Turkuun ja Viipuriin. Turun hiippakunnan johtoon nimitettiin tointa käytännössä hoitanut Agricola, kun taas Viipurin hiippakunnan hoito uskottiin Paavali Juustenille. Uuden hiippakuntajaon jälkeen Turun hiippakuntaan kuului 78 seurakuntaa. Viipurin hiippakuntaan taas sisällytettiin 24 Karjalan, Savon, Itä-Uudenmaan ja Itä-Hämeen alueilla sijainnutta seurakuntaa. Hiippakuntajaon yhteydessä kuningas päätti myös, että hiippakunnan johtajia kutsuttaisiin vastedes ordinariuksiksi eikä piispoiksi. Uusi nimitys ei kuitenkaan koskaan saanut jalansijaa, ja hiippakuntajakoa vastustanut

²⁸ Pirinen 1991, 274–278.

²⁹ Pirinen 1962, 132–141, 205–223.

³⁰ Paarma 2000.

Agricola protestoi kuningasta vastaan viettämällä virkaanastujaismessuaan keskiaikaiseen tapaan hiippa päässään.³¹

Kirkollisen hallinnon perusyksikkönä säilyivät myös reformaation jälkeen seurakunnat, joissa kirkkoherrat johtivat kirkollista toimintaa. Kirkon tulojen ja omaisuuden peruuttaminen kruunulle merkitsi sitä, että monet seurakunnat köyhtyivät ja että kirkkoja ei pitkään aikaan rakennettu tai koristeltu. Jumalanpalveluselämä kuitenkin jatkui kirkkoherran johdolla. Reformaatio ei tuonut muutosta Ruotsin seurakuntaverkoston, vaan vanha seurakuntajako jäi voimaan sellaisenaan. Suomen seurakuntaverkosto lähti kasvamaan 1500-luvun loppupuolella, jolloin entisiä syrjäseutuja Savossa, Karjalassa ja Pohjanmaalla asutettiin. Seurakuntahallinto jatkoi aikaisempia käytäntöjä myös siksi, että lähes poikkeuksetta katolisen koulutuksen ja kasvatuksen saaneet papit jatkoivat viroissaan reformaation jälkeen. Suurin ero entiseen lieneekin se, että moni heistä käytti uuden uskon tuomaa mahdollisuutta hyväkseen ja avioitui.³²

Seurakuntatason yläpuolella väliportaan kirkollista hallintoa edustivat keskiajan tapaan rovastikunnat, joilla ei edelleenkään 1500-luvulla ollut vakituista jakoa vaan ansioituneet kirkkoherrat saivat kunnian toimia maarovasteina. Mikael Agricola mainitsee Ruotsin kruunua varten laatimassaan selvityksessä, että Suomessa oli 19 rovastikuntaa, 14 Turun hiippakunnassa ja 5 Viipurin hiippakunnassa, minkä lisäksi Turun ja Maarian seurakunnat kuuluivat Turun piispan välittömään alaisuuteen. Myöhemmin, 1600-luvulla, rovastikuntajakoa pyrittiin mukauttamaan maallisen hallinnon mukaiseen kihlakuntajakoon, mikä helpotti oikeuslaitoksen työskentelyä.³³

Kirkollinen oikeuslaitos

Kirkon alistaminen kuninkaan vallan alle aiheutti muutoksia myös kirkon oikeudelliseen toimintaan. Aikaisemmin tietyt asiat olivat kuuluneet kirkon oikeustoimivaltaan sillä perusteella, että kanoninen oikeus määritteli ne kirkkoa koskeviksi, mutta kirkon oikeustoimivaltuudet muuttuivat reformaation myötä, kun Ruotsin kirkko teki pesäeron paavilliseen hallintoon. Muuttuneen tilanteen myötä kanoninen oikeus jäi pois käytöstä ja sen korvasi arkkipiispa Laurentius Petrin Ruotsin tarpeisiin vuonna 1571 laatima, valtakunnallinen kirkkolaki, ”Uusi kirkkojärjestys”. Siinä määrättiin monien muiden kirkkoa koskevien asioiden ohella niistä rikkomuksista, jotka koskivat kirkkoa tai papistoa. Uuden kirkkojärjestyksen mukaan kirkon

³¹ Paarma 1980, 25–34; Pirinen 1991, 280–281, 290, 297.

³² Pirinen 1991, 344–347.

³³ Lempiäinen 1967, 277–279.

oikeustoimen vastuulle kuuluivat myös avioliittoihin liittyvät juridiset ongelmat, kuten lähisukulaisten avioliitot, sekä siveysrikkomukset.³⁴

Uuden kirkkolain tuomista muutoksista huolimatta kirkollisen oikeuslaitoksen perusyksikön muodostivat rovastikunnat ja rovastien kussakin seurakunnissa tasaisin väliajoin järjestämät rovastinkäräjät. Rovastinkäräjät alkoivat tosin pikku hiljaa sulautua maallisiin käräjiin, koska Ruotsin kirkkolaki katsoi tuomiovallan kuuluvan kuninkaalle. Käräjät jatkuivat kuitenkin Suomessa varsin pitkään, sillä rovastien katsottiin jakavan oikeutta kuninkaan sijaisina. Käräjillä käsiteltiin hyvin samanlaisia asioita kuin keskiajallakin: kirkkorauhan rikkomisia, kirkollisten velvollisuuksien laiminlyöntejä, työntekoa sunnuntaisin tai muina pyhäpäivinä, taikuutta, siveellisyysrikkomuksia ja sukulaistappeluita. Aiempaan tapaan tavallisin rovastinkäräjillä langetettu tuomio oli sakko, joka reformaation jälkeen tosin tilitettiin kirkon sijasta kruunulle, mutta myös erilaiset häpeärangaistukset olivat yleisiä. Häpeärangaistuksilla saattoi myös korvata sakkorangaistuksen, mikäli tuomittu henkilö ei pystynyt niitä maksamaan. Häpeärangaistukset, kuten jalkapuuhun istuttaminen tai kirkon ovella seisottaminen, toimivat myös kirkkoherrojen kurinpitokeinoina seurakuntalaistensa suhteen.³⁵

Reformaation seurauksena tapahtuneeseen oikeudelliseen muutokseen lasketaan yleensä mukaan myös oikeuskurin vähittäinen ankaroituminen. Yleistä eurooppalaista käytäntöä seuraten Ruotsin valtakunnassa otettiin vuonna 1608 maanlain rinnalla käyttöön niin kutsuttu Mooseksen laki. Raamatun sääntöjä lainaten se kielsi muun muassa noituuden ja taikuuden ja määräsi kuolemantuomion jumalanpilkasta, kiroilusta, vanhempiaan vastaan rikkomisesta, väärästä valasta, taposta, koron kiskonnasta, väärästä todistuksesta ja useista seksuaalirikoksista. Koska kirkon tuomioistuimet eivät voineet langettaa kuoleman- tai ruumiinrangaistuksia, käsiteltiin tällaiset asiat maallisilla käräjillä, joihin kirkollisia käräjiä oli sulatettu pikku hiljaa. Lakia ei kuitenkaan sovellettu Ruotsissa koko ankaruudessaan, vaan suuri osa paikallisilla käräjillä langetetuista kuolemantuomioista lieventyi ylemmissä oikeusasteissa. Mooseksen lain soveltamisen ehkä tunnetuin ilmiö olivat noitavainot, jotka yleistyivät Suomessa 1500-luvun puolivälistä lähtien.³⁶

Kirkollisen oikeuslaitoksen toiminta pysyi siis päällisin puolin samanlaisena reformaation jälkeen. Sen sijaan sielunhoidollinen oikeuslaitos koki suuremman muutoksen, kun vakavimpia syntejä ei enää tunnustettu paaville tai penitentiariaatille, Ruotsin ja paavillisen istuimen välisten suhteiden katkettua. Reformaation alullepanija Martin Luther kritisoi katolisen kirkon rippikäytäntöä ja korosti pelastumista Jumalan armosta eikä pappien antaman synninpäästön avulla.

³⁴ Laurentius Petrin Uusi kirkkojärjestys on editoitu mm. teoksessa *Handlingar rörande Sveriges historia, Andra Serien, II: Kyrko-ordningar och förslag dertill före 1686, I: Then sweska kyrkeordningen*, 3–180.

³⁵ Lempiäinen 1967, 271–276.

³⁶ Noitavainosta Suomessa, Nenonen & Kervinen 1994.

Hän ei kuitenkaan halunnut luopua yksityisen ripin käytännöstä, vaan totesi, että vaikka rippi ei ollutkaan välttämätön pelastuksen kannalta, se on paras apuväline pelastusvarmuuden saavuttamiseksi. Luther ei myöskään pitänyt rippiä sakramentaalisena eikä edellyttänyt rippi-isän olevan vihitty pappi, mutta vaati ripittäytymistä, tai ainakin osallistumista sen korvaavaan papin pitämään erityiseen kuulusteluun (saksaksi *Glaubensverhör*), ennen ehtoolliselle osallistumista.³⁷

Ruotsin reformaation alkuajan johtohahmo Olaus Petri ei jakanut luterilaista näkemystä ripin merkityksestä. Hän hylkäsi kokonaan idean siitä, että kristittyjen oli käytävä ripittäytymässä ennen ehtoollista ja korvasi sen vuonna 1531 julkaistussa messukirjassaan jumalanpalveluksen alkuun sisällytetyllä osiolla, johon kuului yleinen synnintunnustus ja synninpäästö. Olaus Petri ei kuitenkaan vastustanut yksityistä rippiä sellaisenaan, vaan taisteli vain sitä ajatusta vastaan, että ripittäytyminen oli edellytys ehtoollisen saamiseksi. Hän puhui yksityisen ripin puolesta silloin, kun se auttoi omantunnontuskissa painiskelevaa kristittyä, mutta ei kannattanut sitä, että rippi-isien tuli olla pappisvihkimyksen saaneita henkilöitä.

Suhtautuminen rippiin ja sen merkitykseen vaihteli Ruotsissa reformaation eri vaiheissa, mutta siitä ei missään vaiheessa luovuttu. Ruotsissa jatkettiin myös vanhaa keskiaikaista käytäntöä, jonka mukaan julkisesti raskaisiin synteihin, kuten tappoon, varkauteen tai sukurutsaan, syyllistyneet joutuivat ripittäytymään julkisesti tuomiokirkossa. Julkiripin otti vastaan keskiaikaisen tavan mukaan piispan sitä varten nimeämä rippi-isä. Julkisen katumuksenteon ja siihen liittyneen häpeärangaistuksen jälkeen tuomiokirkon rippi-isä antoi syntiselle synninpäästön.³⁸ Reformaation jälkeinen rippikäytäntö ei siis eronnut alatasollaan suuresti keskiaikaisesta, katolisesta käytännöstä. Suurin reformaation tuoma muutos oli se, että hierarkian ylimmäisestä tasosta eli paavilta saatavista synnintunnustuksista luovuttiin ja julkista syntiä tehneet saivat tekonsa anteeksi joko kotiseurakunnassaan tai vakavissa tapauksissa hiippakuntansa tuomiokirkossa.

Kirkollinen verotus

Kirkko oli keskiajalla saanut keräämänsä kymmenysverot omaan käyttöönsä ja tulot oli jaettu piispan, kirkkoherran ja kirkon rakennuskassan välille. Tämä käytäntö muuttui oleellisesti reformaation myötä. Kustaa Vaasan noustua Ruotsin valtaistuimelle maan talous oli sodista aiheutuneiden velkojen takia dramaattisen huono, ja uusi kuningas tarvitsi epätoivoisesti varoja voidakseen maksaa ottamansa lainat takaisin. Koska kirkko oli hyvin varakas, joutui se

³⁷ Lempiäinen 1963, 49–60.

³⁸ Lempiäinen 1963, 70–107.

ensimmäisenä maksumieheksi. Onkin sanottu, että yksi syy siihen, että Kustaa Vaasa kiinnostui reformaatiosta, oli nimenomaan se, että sen varjolla hän saattoi pelastaa Ruotsin valtion talouden luomalla kuningasjohtoisen valtionkirkon ja ottamalla sen ”ylimääräisen” omaisuuden kruunulle.

Velkojensa kanssa painiskeleva kuningas muutti myös valtionverotuksen periaatteita samalla kun hän keskitti kirkollisen verotuksen valtiovallan käsiin. Vuodenvaihteessa 1539/1540 Örebrossa pidetyt herrainpäivät päätti uusista peruutuksista ja veroista, joiden mukaan kaksi kolmannesta seurakuntien rakennusrahojen eli fabrican omaisuudesta tulot otettiin kruunulle. Tämä oli ankara isku erityisesti pitäjänkirkkoille, sillä sen jälkeen monilla pitäjillä ei ollut enää mahdollisuuksia rakentaa, korjata tai koristaa kirkkojaan. 1540-luvulla peruutettiin kruunulle vielä kirkkojen kymmenysverotulot, mikä lamautti seurakuntien talouden lähes täydellisesti.

Verouudistus oli kuitenkin vain yksi keinoista, joilla Ruotsin kruunu rokotti kirkkoa taloudellisesti. Jo vuosina 1525 ja 1526 Kustaa Vaasa oli kerännyt Ruotsin kirkoista arvometallista valmistettuja esineitä, kuten ehtoolliskalkkeja, öylättilautasia ja kirkonkelloja, koska hän tarvitsi rahaa maksaakseen takaisin Lyypekiltä ottamansa lainan. Ja tämä oli vain alkua. Kun kuningas vieraili Suomessa elokuussa 1530, seurakunnista kannettiin hopeavero ja kirkoista vietiin suuri osa jalometalliesineistä. Mainitsemisen arvoinen on myös vuosina 1530–1535 kannettu niin sanottu kellovero, jonka mukaan kustakin kaupunkiseurakunnasta ja rannikon maalaisseurakunnasta vietiin toiseksi suurin kirkonkello kruunun velkojen maksuun. Kaikkiaan Turun hiippakunnasta toimitettiin Ruotsiin 22000 kiloa kellometallia. Vuonna 1535 säädetty uusi apuvero merkitsi kirkkojen kalleuksien joutumista kruunulle ja kun vuonna 1544 Västeråsin valtiopäivät päättivät, että monstransseja (esineitä, johon siunattu ehtoollisleipä asetettiin seurakuntalaisten nähtäville) ei enää tarvittu uusitussa liturgiassa, perittiin kirkoissa olleet monstranssit kruunulle. Takavarikot lakkasivat vasta 1550-luvun lopulla, jolloin kirkoissa ei ollut enää jäljellä juurikaan muita arvoesineitä kuin ne, joita tarvittiin jumalanpalveluselämässä.³⁹

Vaikka Kustaa Vaasan alullepanema verouudistus leikkasi merkittävästi kirkon tuloja, ei se näkynyt seurakuntalaisten maksamien verojen määrässä tai laadussa. Ihmiset maksoivat veroja saman verran, eli noin kymmenesosan tuloistaan, ja samojen periaatteiden mukaan kuin aikaisemmin: maanviljelysalveella verot maksettiin pääasiassa viljana (ruis), karjanhoitoalueella voina, rannikolla kaloina ja eräalueilla turkiksina. Varojen maksu rahassa oli kuitenkin myös hyvin yleistä, kuten keskiajan lopullakin.⁴⁰

Verouudistus näkyi käytännössä parhaiten siinä, että kristityt eivät enää maksaneet verojaan suoraan kotiseurakuntansa edustajalle, vaan veronkeruusta huolehtivat kruununvoudit, jotka

³⁹ Hiekkänen 2003, 170–172.

⁴⁰ Seppälä 2009, 41–43.

tilittivät niistä seurakuntien kirkkoherroille heille kuuluneen kolmanneksen ja loput menivät kruunun tarpeisiin.

Kirsi Salonen

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet:

Archivio della Penitenzieria Apostolica, Città del Vaticano (APA)

Reg. Matrim. et Div. 18, 20, 24, 43, 44, 46.

Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (ASV)

Reg. Suppl. 724, 725, 1005

S. R. Rota, Manualia Actorum 23

Painetut lähteet

Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410–1526.

Diplomatarium Suecanum. Appendix. Acta Pontificum Suecica II, Acta Poenitentiariae. Edition by Sara Risberg, Introduction by Kirsi Salonen (Stockholm: National Archives of Sweden, 2008).

Finlands medeltidsurkunder I–VIII, toim. Reinhold Hausen (Helsinki: Staatrådets tryckerie, 1910–1935). (=FMU)

Handlingar rörande Sveriges historia, Andra Serien, II: Kyrko-ordningar och förslag dertill före 1686, I: Then sweska kyrkeordningen (Stockholm: Norstedt & söner, 1872), 3–180.

Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkans Svartbok med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis, toim. Reinhold Hausen (Helsinki: Staatrådets tryckerie, 1890). (= REA)

Kirjallisuus:

Martin Berntson, ”Från medeltidens slutskede till enhetskyrkans begynnande upplösning (c:a 1470–1809)”, teoksessa Martin Berntson, Bertil Nilsson & Cecilia Wejryd, *Kyrka i Sverige: Introduction till svensk kyrkohistoria* (Skellefteå: Artos & Norma: 2012), 93–239.

Janne Harjula & Kirsi Salonen, "Ragvaldus Gici ja kohtalokas stipula – kappale Turun keskiaikaisen katedraalikoulun elämää", teoksessa: Päivi Happonen et al. (toim.), *Kleion pauloissa* (Helsinki: SKS, 2014), 73–82.

Markus Hiekkänen, *Suomen kivikirkot keskiajalla* (Helsinki: Otava, 2003).

Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot* (Helsinki: SKS, 2007 – 2. painos).

Göran Inger, *Das kirchliche Visitationsinstitut im mittelalterlichen Schweden* (Uppsala: Gleerups, 1961).

Jyrki Knuutila & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Turun tuomiokirkon ja papiston tulot 1541–1542 / Åbo domkyrkas och prästerskaps inkomster 1541-1542* (Helsinki: SKS, 2007).

Pentti Lempiäinen, *Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun* (Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1963).

Pentti Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa* (Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1967).

Marko Nenonen & Timo Kervinen, *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla* (Helsinki: Otava, 1994)

Jukka Paarma, *Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604* (Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1980).

Jukka Paarma, "Henricus Canuti (noin 1520–1595)", Suomen kansallisbiografia (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2251/>, julkaistu 18.7.2000).

Kauko Pirinen, *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla* (Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1956).

Kauko Pirinen, *Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa* (Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1962).

Kauko Pirinen, *Suomen kirkon historia I. Keskiäika ja uskonpuhdistuksen aika* (Porvoo: WSOY, 1991).

Kirsi Salonen, *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448–1527* (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2001).

Kirsi Salonen, *Synti ja Sovitus, rikos ja rangaistus. Suomalaisten rikkomuksista keskiajalla* (Helsinki: SKS, 2009).

Kirsi Salonen, *Kirkollisen oikeuden päälähteillä. Sacra Romana Rotan toiminta ja sen oikeudellinen tausta myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alun taitteessa* (Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 2012).

Suvianna Seppälä, *Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609* (Helsinki: SKS, 2009).

Carl Strandberg, ”Peterspenge, Sverige”, teoksessa *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* 13 (Viborg: Rosenkilde og Bagger, 1981 – 2. painos), 252–253.